

СТАРИМ ДНІПРОМ В ОСТАННІЙ РАЗ
ДМИТРО БУЗЬКО, ГЕО ШКУРУПІЙ

В ОСЕРЕДКУ ВАНДЕЇ

Вдалені, у вечірній імлі, сумирно забовваніли Трипільські гори...

Пароплав біг поковзь блискучим темним лаком річки.

Трипільські гори! Що вони бачили?..

Даремне намагався режисер Анощенко в «Трипільській трагедії» одрубаними пальцями змалювати чорний жах героїчної загибелі палкої молоді, що пішла рятувати честь прапора рад супроти куркулівського героя — отамана Зеленого.

Тільки тут, у цих байраках, таких зручних для притулку бандитів, у цій темній, критій згори тільки лаком, прирві чорної води, виразно й жваво відчувалась жахлива подія...

Отам якраз загинув пароплав «Гоголь». А ондечки скеля, що з не жбурляли комсомольців у вир, — почули ми розмову в гуртку подорожніх — екскурсантів Сумської партшколи.

— А от, диви, щоб через пару років не довелося й вам, товариші, підпілля покуштувати. Що, як війна та, може, часткова або тимчасова поразка, та посяде ворог частину нашої території...

Розбалакалися про міжнародні події. Де там! Хіба ж оця залізна молодь («цяхи б з цих людей робити!») та може сприймати можливість поразки, хоча - б тимчасової?

— Хлопці... Організуймо вечерю, бо ж їсти охота!... — експансивним вигуком перериває кремезний хлопець із дужими шелепами й жваvimи очима нитку песимістичних міркувань... І враз розвіяв їх вітром молодости, що їй аби свіже повітря, рух і простір, то вона все зорганізує з однаковою енергією: і вечерю на копійки, і опір ворогові.

Організуючи вечерю, заговорили про Дніпрельстан, куди екскурсія їхала.

— Гей, старий Дніпре! Та ж ніхто не пануватиме над тобою, крім електроенергії, теж зорганізованої, як і вечеря з копійок, оцими людьми-цяхами, що зуміють, як треба буде, ще краще за запорожців боронити твої береги, — думали ми, слухаючи жваві розмови молоді...

— Отже, буржуазія панічно евакується тільки-но ревнули гудки заводів! — згадали Косинчину вигадку, що теж був пасажиром на пароплаві...

А він, тимчасом, уже готуючись «на десант» у Трипіллі, розповідав, як там бандити ще недавно жахали людність.

— Ото вже проти ночі чимчикую я одного разу до свого села. Коли раптом серце притиснуло, щось недобре вчулося. Озирнувся, аж бачу — щось мене ніби здоганяє. Я — ходу! А воно за мною! Я — бігцем! А воно й собі взялося вноги!... Леде у свою хату векочив, похашцем зачинився на заціпку. Аж воно як загуркотить у двері, та й кричить:

— Грицьку! Сховай мене скоріше в хату: бандит мене здоганяє.

«От тобі й маєш, — думаю! Та це ж Шуряків Петро. А я від нього тікав»... А потім виявилось, що Петро тікав од Степана.

— А від кого ж тікав Степан? — запитав хтось.

Усі реготали...

— Той такий, що не скаже, — відповів Косинка.

Коли всі висміялися влосталь, Гео Шкурупій філософськи зауважив:

— Бачиш, Косинка, критика тебе за Трипільського бандита вважає. А який же ти бандит, коли від свого переляканого товариша тікаєш?

ТЕАТРАЛЬНІ ДЕКОРАЦІЇ

Тарас Григорович Шевченко був великий гіперболіст. Ця думка виникає несамохіть, коли подорожуєш Дніпром і бачиш його цілу добу. Тоді поволі переконуєшся, що всі його якості трохи перебільшені великим співцем його просторів та берегів.

Спереду на обрії повстають чорні хребти гір. Це, звичайно, не гори, це — кручі; але не маючи інших, ми скажемо трохи гіперболічно, за самим Тарасом Григоровичем, що це гори, це наші українські гори, бо крім них рівнина й степ.

Ліворуч день, а праворуч ніч. Так народжується ранок.

Праворуч місяць заплутався в хмарах, і він уже зовсім блідий, анемічний, він усю ніч борюкався в хмарах і тепер виснажився, зблід.

Ліворуч ще нічого немає, ніякого небесного звіря... Ліворуч лише обрій — але він рум'яний, він починає потроху посміхатися й підморгувати. Від цього підморгування якийсь металеве світло поволі розливається по повітрі, все світлішає, і місяць уже почуває себе зовсім зайвим.

Спереду гори, вони чорні й масивні, присадкуваті, вони нагадують якусь доісторичних тварин.

Гори поволі уходять кудись у правий бік і раптом здається, що якийсь стримголов падає у Дніпро, — це круто повертає пароплав. Химерне відчуження, що місяць падає, припиняється, і знову все навколо спокійне. Лише настирливий ритм ходи пароплаву морочить голову.

Під цей ритм в уяві виникають співи й нарешті починають ворухитися губи. Несподівано помічаєш, що наспівуєш Шевченківського «Заповіта».

Пасажири кажуть, що підпливаємо до Канева. Тепер стає зрозумілим, чому наспівується...

. Дніпро і кручі
було б видко, було б чути
. реве ревучий

Наспівуєш, а настирлива критична думка все нагадує: хіба не гіперболіст? . . .

Такий спокійнісінький старуган Дніпро, хіба він може ревити? Він лише муркотить, гріючися, як кіт під сонцем, або прохолоджуючись під жарким блиском.

А гори ввесь час наближаються до пароплава, як потворні величезні тварини. Вони ніби підкрадаються до нас і хочуть нас прогинути.

Ранковий вітер не вщухає, він забирається в кров і старанно прохолоджує її. Не зважаючи на це, школярі екскурсанти поснули. Дівчата похилилися білими намітками й прихилилися головами до колін своїх лицарів, а лицарі, натягнувши кашкета на самий ніс, героїчно тремтять в жарти-сміхах, але холодних пазурах ранкового вітру.

Хлопці й дівчата їдуть на могилу. Це радянські прочане.

Пароплав підходить до пристані. Прямо перед нами гора, вона в ранковому освітленні нагадує легендарну тварюку. Ілями суглинку відзначають очі, вуха та пащу.

Гора найкилась лісом, і цей лісок на горі — це грива цієї потворної тварюки.

А де ж могила? Довго і старанно вдивляєшся в обрій, бачиш кручі, кручі й кручі, далі дерева, що з них стрункими щоглами повишналися або тополі.

Серед дерев мальовничо розташувалися хатки.

Вдивляєшся й бачиш чудовий краєвид, що несамохіть асоціюється з старовинними легендами та казками.

Могили ввесь час так чомусь і не видко. Десь далеко так забрався Едас Григорович на спокій од свого ревучого Дніпра.

Пароплав попихкав і одвалив. Праворуч назад побігли кручі, одна дивовижніша за одну.

Все так само вдивляєшся, шукаючи могили, і, нарешті, далеко на кручах поміж тополів бачиш гостроверху білу колонку.

Це і є пам'ятник на могилі Тараса Григоровича Шевченка.

Колонка своєю білістю та стрункістю сперечається з тополями, але тополі швидко оточують її своїм танком, ніби всі вони танцюють старовинного менуету, і колонка зникає з очей.

Кручі сунуть, одна дивовижніша за одну. Ось випливає височенна круча, вона над самою водою, і тепер зовсім не дивуєшся екстравагантним бажанням Михайля Семенка... Згадуєш його вірша, і справді стає бажаним збудувати на самому шпилі такої кручі палац у стилі Растреллі, з усіма напівсимволічними причандалами.

Цей замок мав би з Дніпра надзвичайний вигляд і весь відбився б у воді...

Такі екстравагантні думки раптом перетинає бренькіт бандури, й тихий молодий голос співає славу Шевченкові, його могили, Дніпру та кручам.

Підходиш ближче й бачиш якусь людину в солом'яному брилі в українській сорочці з краваткою.

Вітер ворухить рудими довгими козацькими вусами, — очі заплющені. Це сліпець. Він співає й перебирає пальцями звучні струни бандури.

Раптом він кінчає співати й розплющує очі. Ви здивовані й збентежені. На вас дивляться до неймовірності блакитні хитруваті очі. Ви бачите перед собою молоде, свіже обличчя, театральне підроблене під старовину.

Це якийсь молодий бандуриста, аматор старовини та етнографії.

Грошей він не бере, а во славу Шевченка та України що-дня недосипає, бо їде пароплавом од Канева до першої зупинки, виконуючи доброхітно обов'язки пропагатора та співця, боючись, щоб слава цих круч не вмерла.

Пароплав знову починає ритмічно заколисувати, і несамохіть співаєш старовинних пісень.

МІРКУВАННЯ ПРО БАКТУСИ ТА ВЕРБУ

Пароплав їде по стовпах. Ось він кар'єром мчить на червоний стовбець, ніби хоче його протаранити, ось він раптом завертає і вже мчить на такий же, але білий стовбець.

Правий берег — стовбець червоний, лівий берег — стовбець білий.

Сьогодні неділя, і на кожній пристані пароплав зустрічають гуртки парубків та дівчат.

Дівчата, не зважаючи на спеку, ходять у кількох теплих спідницях та кохтах. Це зі здивуванням ще раніш помітив Бузько й розповідає про це.

— Уявіть собі, вони одягають по три спідниці у таку спеку! А рибалки, що живуть коло води, ніколи не купаються!

Те, що рибалки не купаються, після аналізу стає зрозумілим. Це професія. Лікарі — хворі, шевці — без чобіт, а рибалки, що завше живуть коло води, не купаються.

Шкурупій заявляє, що українські прерії (рівнини) відрізняються од мексиканських лише тим, що в Мексиці ростуть кактуси, а у нас верба.

Індійці відрізняються од наших селян-рибалок тим, що плавають у «пірогах», а наші рибалки — в човнах, що нічим не відрізняються од «пірог».

І справді, коли поглянеш на рибалку, що стоїть навколішках у човні і гребе своїм маленьким веслом, то це здається чимось майнридовським.

Рибалка в старовинному човні і поруч — Дніпрельстан, культура соціалізму. У нас живуть одна обік одної найфізіоманітніші з першого погляду речі. Хай буде дивно капіталістам: наш рибалка не купається, дівчата ходять у спеку в теплих спідницях і розмовляють про радіо та електрику, часто ґрунтовно розуміючи те й друге.

Дивишся на Дніпро і думаєш, який він широкий і який він вузький. Що він бачив, цей старенький козарлюга!?

Татари, греки, козаки, шведи, москвини! Барвіста історія!

І раптом згадуєш, що цей старуган «вижимає» 1.500.000 кіньських сил. От тобі й старуган! От тобі й дідок!..

Там нижче своєю енергією він утворить найкультурніше вогнище і лише частку своїх сил, яких -небудь 650.000 сил, він віддасть цьому вогнищові.

Дніпрельстан — це електрична мрія, що вже набуває реальних форм...

Вдалині міст і бані церков. Пропливаємо повз пляж. На піску пляжа, у воді, безліч пляжників.

Відважні пловці плывуть під самі колеса пароплава. Пароплав зустрічається дружнім криком.

По пляжу можна догадатися, що підпливаєш до міста.

— Це Кремінчук.

Таким же криком вже за мостом пляжники випроводжують нас у дальшу дорогу.

ФОРПОСТ

Уночі рахувати просторінь на верстви важко, і рахуєш її на години. От на кілька годин простору спереду пароплава бачиш блискучу полаковану воду. У воді плещеться вогнений стовп од місяця, і жовте сляво закручується у вирах води в якусь золотаву лемішку.

Спокійне, блискуче плесо води йде до самого обрїю. А там, на обрїі, на години простору величезна лінія огнів. Лінія подвійна, вогні в повітрі

й у воді. Це ілюмінація, це калейдоскоп блискучих вогнів. Вони танцюють, міняться і навіть очам радісно дивитися на них. Таке вражіння, ніби хтось зібрав усі зорі з неба у жменю й розсипав їх у блискучу воду Дніпра.

Аж ось пароплав присунувся до Каменського ближче, і феєрія зір, зібраних у жменю й кинутих на озеро, обернулася в лінії електро-ліхтарів.

Велетень — металургійний завод — із своїми домнами півнеба завісив сірчаною хмарою. Аж місяць примружив око: їдкий дим не давав йому роздивитися, що там таке гуркотить, шарудить, зойкає, стогне, кидає гнівливо в сіро-синє небо червоні вибухи...

Що то за чари, переповнені вщерть чародійським напоєм, що їх хтось високо здійняв у гору на струнких підставках, розпліскуючи в повітрі жагучо-блакитні бризки... А чародійські чари стереже струнка сторожа сумирних димарів.

А ось і самі чародії.

Сьогодні неділя, і по чорно-жовтій від димової фіранки воді сковзаються білі тригери. В них спортивно вбрана робітнича молодь, що бадьоро перекликається на тому особливому радянсько-робітничому жаргоні, який мимоволі народжує в нас радісний відгомін.

Гурток молоді виходить на дах пароплава: їдуть до Дніпропетровська...

— Гіп-гіп-ура!... — вітають вони тих, що лишилися.

ДИМ ЗАВОДІВ І ПЛЯЖ У СТЕПУ

Хто ж тепер не знає, що то є пляж?..

Біє його знає, коли й звідки ця мода пішла. Було колись, що люди купалися ввечері, холодком, старанно ховаючи своє мізерне тіло не тільки від сонця, а й від чужого ока.

А тепер спитайте малого хлопця — і то він вам скаже:

— Пляж — це таке місце, де сотні й тисячі дядь і тьоть виставляють на показ сонцеві (а ще більш — чужому оку) всі принади свого, може й негарного, тіла. Деякі дяді, що цілу осінь, зиму та весну напружено шукали нагоди побачити хоч шматочок жіночого тіла (власна жінка «на облік» не береться), звичайно тепер мають цієї «насолоди» до схочу. І тому в них масні очі, а на устах солодкувата посмішка. Очевидно, ця посмішка до вподоби тьотям. Бо вони крутяться, як ті свіжі карасі на сковородці...

Певне, то їх сонечко дошкуляє...

Ще пляж можна назвати біржею праці. Бо ж усі тьоті та дяді напевне що «безробітні». Де ж ви бачили, щоб робоча чи службова людина, або «хатня господиня», як це в анкетах зазначається, та мала спромогу отак з ранку до вечора день по дню ясне сонечко та чуже око чарамі свого тіла ублажати?

Звичайно, що «безробітні». Не маючи «шматка хліба», вони годуються снігом, повітрям та водою. І думаєте — це погана діста?.. Еге-ж... Ви б здивувалися на «пляжних хлопців», — це цілком окрема порода людей.

Так от-такий пляж у Києві, в Одесі, в Криму, мабуть, та по інших місцях відпочинку трудящих. Але зовсім инакший він у Дніпропетровську.

В Дніпропетровську «безробіття», очевидно, рідкосне явище, бо прекрасний його пляж (величезна коса з зернистого чистого піску) вдень майже порожній. Тільки ввечері, переїжджаючи з Амура (заводське місто) в Дніпропетровськ човном, ми побачили на косі родини робітників та службовців, що освіжались купанням після трудового дня. Трохи більше пляжників ми бачили на острові, другого дня. Але з уривків розмов та їхнього поведіння ясно було, що це — «відпускники» або — населення будинків відпочинку, в цьому місці розташованих, а не «безробітні».

Не знаємо, як кому, але нам оті «безробітні» такі милі, що ми, не бачучи їх, відчули себе так гарно й вільно, як то буває, коли видерешся зі смердючого льоху та в широкий степ.

І, справді — широкий вільний степ виразно відчувався навколо. Він відбивався у безкрайній, здавалося, плескуватій бані ясносинього неба.

Він притаївся за розлогою горою, що її вкрило гарне велике місто, покалічене на диво поганими, незугарними дзвінницями церков. Таких поганих із боку архітектури, як у Дніпропетровську, церков, певне, в цілому світі не знайти.

Він — широкий, вільний степ — зачаровано задивився на різнобарвні чорні, попелясті, снігі, жовті, зеленкуваті стовпи диму велетнів-заводів, що ним геній людської праці викурював з неба старого пришеленуватого бога.

НЕВЖЕ Ж ІМ НІХТО НЕ ДОПОМОЖЕ?

На центральній вулиці — Ленінському проспекті, що кучерявою стрізою скверів прорізує осередок міста, нас тяжко вразила, так би мовити, расота негарних, понівечених виродженням облич. Річ у тому, що центр Дніпропетровська залюднений майже виключно колишнім торговим населенням.

А вже минуло 10 років революції — 10 років тяжких злиднів для цих людей минулого та їхніх нащадків.

Від тяжкого вражіння машкараду голодного виродження ми тікали до «своїх», до редакції «Зорі» й «Зірки». Вже за пару годин свого перебування в Дніпропетровську, ми відчули, що це могутній центр праці. Сторожа струнких димарів сторожила неоцінні скарби щирого, чистопробного багатотисячного пролетаріату, що складає переважну більшість конгломерату міста та передмість навколо заводів Дніпропетровську, Амура та горішнього Дніпропетровська.

Отже, ми мали цілковиту рацію сподіватися, що в редакціях української місцевої преси знайдемо, що - правда, невеличкий (ми ж бо знаємо

нашу культурну «незможність»), але міцний гурт хороших, енергійних хлопців, що високо тримають прапор української пролетарської культури в цьому могутньому пролетарському центрі...

Глибочезне розчарування...

Десь на задвірках, протухлих стилем міщанського передмістя (хоча редакція в центрі), серед вікон із традиційною геранню та канарками, ми побачили напис «редакція» та вказівець-стрілку, куди саме йти. Тільки в цій указівці й виявилась діловитість місяця праці.

Увійшли в малесеньку задушну кімнату, і враз нас придавило якесь чудне вражіння цілковитої порожнечі.

Чудне тому, що кімната була малесенька, вся заставлена столами й шафами, і люди в ній були — все як слід, і все - таки — мертвотна пустка та й годі.

Ми спитали редактора — Івана Ткачука. Ми чули, що він енергійний, здібний хлопець. Саме такий, яким ми уявляли собі увесь сподіваний гурт носіїв пролетарської культури в Дніпропетровську.

Нам сказали, що Іван Ткачук — редактор «Зорі», редактор «Зірки», зав. відділом преси, зам. зав. агітпропу і ще щось, і ще щось — зараз у відпустці (ще б пак! дивно, що ще не на цвинтарі...).

Тоді ми попросили показати нам того, чи тих, хто його в редакції заступає.

Нам показали на другу кімнату.

Увійшли. Кімната була ще менша, але порожнеча враз відчулася ще більша. Коло столів, у глибокій моральній дрімоті безпорадної нудьги сиділо двоє молодесеньких хлопців типу плужан першого ступня навчання, та ще й не з Кобеляк, а так — з осіваної Остапом Вишнею сільської політосвіти — хати - читальні.

Один із них протер очі (він їх не протирав фактично, але нам це здалося до галюцінації виразно) й запитав, чого нам, власне, треба.

Ми досить бадьоро назвали себе, сподіваючись, що малолітній редактор усе ж за літературою стежить.

Не знаю, чи ми помилилися, чи редактор вважав недбало - величаву байдужність за найкращий спосіб зустрічі товаришів - літераторів, але жодна іскорка свідомості не промайнула на його дрімотному обличчі. Його товариш і теж редактор, той собі правив далі рукописа, не звертаючи на нас жодної уваги, не бажаючи, очевидно, розпитати про культурне життя Києва, про літературні новини, — все речі, здавалося б, для редактора дуже цікаві...

Тоді почали розпитувати ми. З пожадливістю «столичників», ми витягали слово по слові з уст малолітнього редактора, скутих дрімотою безпорадної нудьги.

І ці слова, повільні й лінніві, як воли, схематично й нудотно розповідали про речі, що про них треба кричати, битися головою об мур або бити кого головою об мур — залежить од характеру...

Воли - слова промугикали нам про те, що в неочінній скарбниці УСРР широкого, як добра сталь, пролетаріату, на фронті української культури є Іван Ткачук, і знов Іван Ткачук, і знов Іван Ткачук, що досі живимсь чудом щасливо уникає вічного відпочинку під могильним каменем . . .

І це тоді, як і в Києві, цьому міщанському центрі, і в Харкові, цьому міщанському центрі, є чимало безробітних зголоднілих молодих революційних літераторів, навіть літераторів - комсомольців, навіть партійців, що одірвані від робочої маси, справді розкладаються, занепадають у міщанський песимізм, б'ють щиро зайців та качок і таке инше, і таке инше . . .

Воли - слова розповіли про те, що в заводському Дніпропетровську український щомісячник «Зоря» та селянська газета «Зірка» видаються на крихточки, що перепадають із прибутків «Звезди» — газети справді гарно вставленої. Ні Держвидав, ні просто Відділ Преси ЦК з відповідних джерел нічогосінько не дають для української преси Дніпропетровська, де значна частина робітництва, де більшість робітництва розуміють українську мову, щиро й прихильно до неї ставляться (не випадково ж нам усі радо й охоче відшодідали укр. мовою, коли ми розмовляли з робітництвом коло заводів).

Для преси Дніпропетровська, де тільки й можна здійснити мрію про зв'язок літераторів із робітничою масою, бо нею, бо її духом, її настоями, складом життя просякло все місто. Нема в ньому отруєних минулим бур шовінізму, як у Києві. Нема й неминучого дурману столиці, її нервової метушні, неврастенії, що, натурально, враз підхоплюється з природи нервовою вдачею молодого письменника.

А є повна сталеві сили атмосфера заводів, прекрасних велетнів - заводів, що так чудесно вбивають найдрібніші, найтриваліші баціли розкладу, зневір'я. Є могутній пролетаріят з такими руками й плечами, що широчезні сорочки Дніпропетровського швейпрому, спеціально для робітництва пристосованого, ледве їх у собі витримують.

Під кінець коротенької розмови ми вже не сердилися на малолітніх зам. редакторів за їхній крижано - холодний, зовсім не товариський прийом. Ми їх жаліли. Ми розуміли, що ці нещасні істоти, придушені зовсім, задоволені, не існують уже, як живі істоти, під тягарем тих велетенських завдань, що на них з лихою іронією долі покладено вимогами нашої політики в справі культурного виховання робітничих мас.

Вони їх розуміють, нещасні, розуміють ці драконові вимоги. І їм нічого не лишається, як, схиливши покірно голови, скам'яніти в безпорадній нудоті . . .

Невже ж їм ніхто не допоможе?

ДЕ ТРЕБА ЧЕРПАТИ БАДЬОРІСТЬ І ВІРУ В ЖИТТЯ

В редакції ми, звичайно, не могли добитися, ні як пройти Дніпровські пороги, ні як підійти, щоб найкраще побачити Дніпровські заводи.

І по те й по друге нам порадили піти в Крайовий Музей, до археолога проф. Еварницького. Ми так і зробили.

Після його лекції ми з чисто «дамською» поверховністю перебігли залі, наповнені вщерть реліквіями славної козаччини, поспішаючи скоріше до трамваю № 2, що мав повезти нас через багато більш славетну для нас Чечелівку (перша масова переможна першотравнева демонстрація в 1901 році, перші пропагандистські гуртки в 1897 р. т.т. Петровський, Адамович, Скрипник, Лебідь — імена, так щільно з Чечелівкою зв'язані) до заводів Леніна та Петровського з їхніми 20 тисячами робітників.

Як тільки виїхали за центр міста, враз змінився колір облич перехожих на вулиці.

Могутні плечі, сильні обличчя, горді тою особливою прихованою гордістю пролетаря, щирі жіночі очі, глибокі від повсякденної боротьби з лихом життя, боротьби енергійної, сміливої, не те що хоролюбиве, безпорадне самообмеження, як у дрібного нещасного торговця чи ремесника.

Ми зідхнули з полегшенням.

Що далі, то більш робітничого колориту на вулицях Чечелівки, пови-тої спогадами славетного революційного минулого.

Аж ось світлим промінем майбутнього забовванів новий білесенький, ніби мармуровий весь, нещодавно збудований, за революцію звичайно, робітничий виселок імени Петровського.

Ще кілька кварталів серед гарних будинків, схованих у садках (ко-лись житла вищого техперсоналу заводів, а тепер — дома відпочинку та робітничі помешкання), і ось — заводи...

Як передати вражіння від них, що написати?..

Кожне клокотання руди в домнах, кожний брязкіт заліза під молотами, кожний зойк паровозів (вночі він нам усе сниться). — то все таке свіже, бадьоре й сильне, що хочеться кожному нашому молодому письменникові порадити:

Хоч раз на тиждень поїдь, сядь і години дивись на такий-о завод. Дихай його димом, хоч і шкребе від нього в горлі. Слухай його пісню, хоч і закладає від неї вуха. Хоч, може, й робив на ньому, але прийди, прийди знов і знов до нього й черпай в його димі, в його гаморі силу й радість життя...

РОЗВІНЧАНА РОМАНТИКА

Метою нашої подорожи, звичайно, був Дніпрельстан. Це Мекка всіх туристів, що подорожують по Україні. З місцевої газети «Звезда» ми довідалися, що між Дніпропетровськом та Кічкасом є автобусне сполучення. Автобуси ходять кілька разів на день, але вони йдуть обходною дорогою і всі пороги лишаються десь осторонь.

Не оглянувши порогів, вражіння од Дніпрельстану не буде повним. Крім цього, романтика Запорозької Січи, романтика козацьких боїв та переходів, що вже змалку отруює наш мозок, не дозволяла нам скористуватися сучасними засобами сполучення.

Щоб одержати певну пораду що до нашої подорожі, звернулися до Дніпропетровського музею. У музеї нас прийняв дуже симпатичний, уже старенький, але ще жвавий і надхненно-бадьорий проф. Еварницький. Цей сивенький дідусь дав нам дуже багато порад, ласкаво прочитавши нам цілу лекцію. Але ми, не зважаючи на свою молодість, не відважилися подорожувати так, як ще й тепер подорожує цей веселий дідусь, що на нього й століття, здається, не впливають. Він нам радив ночувати на гадючому острові, де так багато гадюк, що кусають мандрівників, і де такий гарний пісочок, що на ньому можна спати, укритись цим самим пісочком, і цілу ніч спостерігати, як пересувається в зоряних просторах «Віз» і як бліднішає «Чумацька дорога». На жаль, ми звикли до міської культури і так і не спробували надати в розпорядження гадюк Дубового острова наших голих ніг, а сузір'ям так і не довелося милуватися на наші прекрасні, зеленкуваті очі.

Дивні люди ці археологи: вони з однаковим захопленням оповідають про Петра, Катерину, про зруйнування Січі, про пороги і запорожців. Їм однаково, чи говорити про скитського списа, чи про мамутові бивні, чи про Анну Іоановну, чи про Дніпрельстан. Все це для них — лише речі археології.

І чи не через це всі влади і всі ватажки ставляться до них терпимо. В музеї ми бачили під склом, як археологічний експонат, — от ви б ніколи не повірили, — ми бачили мандата батька Махна, що мав охороняти музей од його власних анархічних поглядів та переконань. Коли ми прочитали цей мандат, ми ще більш переконалися в чудесній силі археології й тепер ще з більшою пошаною ставимося до цієї науки та до її представників.

Пороги.

Пороги перетинають Дніпро. Пороги спиняли греків і заважали торговлі, пороги й тепер заважають нам, вихованцям міської культури, спокійно їхати на пароплаві до Чорного моря й оглядати в бінокль мальовничі береги Дніпра.

Ми вирішили пішки пройти всі пороги. Це, звичайно, був героїчний вчинок, але на це геройство нас підштовхувала наша розбурхана уява. Нам ввижались велетенські водоспади, розмірами в сьомиповерховий будинок, рев води, що нагадує канонаду останньої імперіялістичної війни. І на цих страшних порогах ми вже бачили запорожців у легких чайках, блиск весел, і наші вуха вже ловили уривки козацьких пісень.

Уявіть собі, до чого уява може бути облудливою! До чого романтика нашої історії може впливати на мозок і всі почуття людини!..

Вдалині ми побачили село. Це була Лоцманська Каменка. На березі ріки вже в самій Кам'янці ми напнулися на великого човна. Виявилось що це Вуфкінська екенедиція їде знімати пороги, щоб зафіксувати їх на плівку для всього того громадянства, що читатиме історію України і уже не зможе на власні очі побачити порогів і звільнитися від тієї облудливої романтики, що ще й досі розпалювала наш мозок.

Самої експедиції на човні не було.

Лоцман, гр. Гаркуша, що мав провести цю експедицію до самого Кичкасу, запросив нас до хати.

Гарна дружина лоцмана, кинувши свого наймолодшого запорожця на сіно в прохолодній хаті, тепер старанно, до сьомого поту, крутила смачне морозиво, мати лоцмана жарила рибу величезними півпудовими шматками, сестри лоцмана бігали, як навіжені, до льоху по лід та до хати по сіль, сам лоцман ходив по дворі і все підходив до сулії з «риковкою», щоб охолонула для дорогих гостей. Самої експедиції і тут не було.

Тоді ми запитали лоцмана, яка з його сестер виходить заміж і коли має відбутися весілля.

Лоцман був трохи вражений з нашого запитання. Він нас старанно переконував, що сестер він заміж не видає і що, коли ми парубки, то вакансія, безперечно, за нами. А морозиво і все інше, це робиться для Вуфкінської експедиції, бо ви ж самі знаєте, що їхати порогами небезпечно, а перед смертю слід добре поноїсти та погуляти.

Лоцман із сумом у голосі також заявив, що на його сестер нема ніякої надії, бо анахтемська експедиція дуже запазлива і везе з собою двох дам, що мають її розважати підчас подорожи.

Ця остання заява нас остаточно обурила. Це ж профанація порогів!.. Це ж святотатство!.. Що сказав би запорозький орден лицарів, який і духу жіночого не виносив! Це ж перекручування історії!..

Тоді ми сіли й написали таку записку до експедиції. «Бажаємо вам смачно їсти морозиво і мати поспіх у ваших дам».

Пішки ми пройшли лише шість порогів, на верстви це становить 40 верстов. Але тут простір міряється не верствами, а гаками і засобами сполучення. Коли ви їдете автобусом, то вам скажуть, що буде верстов десять з гаком, коли їдете човном — вам скажуть, що буде верстов тридцять з гаком, а коли їдете пішки, то буде верстов шістдесят з гаком; насправді ж буде лише сорок верстов, міряючи звичайно, точнішими інструментами, ніж автобуси, човни та ноги.

Коли ми пройшли перші шість порогів, то вся романтика, що століттями була закладена в нашу кров та голови, вивіялась до щенту. Ніяких водоспадів. Ніяких сьомиповерхових скель.

Є ще й досі такі чудаки, що об'їзять пороги в автобусі так верстов за 10 од кожного порога, а потім пишуть у газетах, що лоцмани тремтять і моляться, коли проїзять пороги. Ви тим чужакам не вірте, бо навіть підлітки й дівчата купаються на порогах і ловлять рибу.

Найцікавіші пороги — це Лоханський та Ненаситець У Лоханського порога надзвичайно мальовнича забора. Шматки дивовижних скель лежать у воді, і вода струмками дзюркоче між ними. На Ненаситці, дійсно, є водоспади, але водоспади невеличкі, на зріст людини.

Пороги не ревуть, а лише шумлять. Од них лунає шум, як од вітру в лісі. Трохи гуркоче лише Ненаситець. Врештешнього од цього гуркоту таке, що ніби вулицею їде сотня грузовиків, навантажених камінням.

Ми не будемо перераховувати всі історичні місцевості та назви. Про них можна довідатися в підручниках з історії. Нічого видатного чи романтичного в цих пам'ятниках нема.

Звичайнісінькі собі насипи піску — це фортеці, а далі каміння й кулясті могили. Доводилося лише дивуватися, як легко піддаєшся на обману, на романтичну облуду прочитаної белетристики.

Останніх три пороги — Будинський, Липній та Гадючий — ми проїхали човном (каюком) так званим «козацьким ходом», цеб-то найнебезпечнішими місцями. Впливала лише надзвичайна швидкість їзди. Що ж до хвиль, водоспадів, каміння, то вони здавалися лише якимись тумбами, до яких уже так звик перехожий на наших вулицях і що їх він обходить зовсім машинально, навіть не помічаючи.

Тепер ми заздрили на вуфківську експедицію, що запаслася морозивом і прекрасними дамами, — до того всі пороги були звичайні й зовсім не романтичні.

ЕЛЕКТРИЧНІ КОПАЛЬНІ

Було годин 10 ранку, коли ми підпливли до височенного залізничного насипу. Навколо було дуже тихо. Велике стадо корів мирно відпочивало на березі ріки. Сонце немилосердо смалило руді спини корів, і в повітрі плавав розтоплений цукор.

Спека й тиша були неймовірні. Десь за насипом залізниці знаходилась німецька колонія Бетань та Кичкас. Наші лоцмани не хотіли нас взяти до самої пристані, щоб не робити зайвого гаку, і нам довелося підійматися на залізничний насип. Важко було повірити, що такий насип зроблено руками людей.

Це була величезна гора, що з нею зрівнялися б лише хмарочоси Нью-Йорку. Ми потіли й відпочивали кілька разів, поки вилізли до самої колії.

Тиша, що була навколо, раптом увірвалася. Грім вибухів роздер її на шматки, і луна розкидала її по всьому Дніпрі. Вибухи що-разу ставали інтенсивніші й напруженіші. Вони глушили й забивали подих.

Це по той бік залізничного насипу відбувався генеральний бій. Бій був немилосердий і жорстокий. То був бій людини з природою. Люди рвали набоями гранітові скелі, і сивий дим з камінням летів у повітря!

Коли ми перейшли залізничний насип, нам здалося, що ми перепливали океан і потрапили до Америки, а це перед нами не наш український Кичкас, а яка-небудь золота копальня в Клондайку.

Німецька колонія Бетань розкинулася перед нами, пишаючися своїми черепичними червоними покрівлями. Не звертаючи уваги на грім вибухів, вуличками бігали діти, хазяйки готували обід, а на подвір'ях гули молодтарки, здіймаючи золоту куряву.

Над колонією звисла хмара диму од вибухів і пилюки.

Коли ж ми підійшли ближче до центру Кичкасу й побачили американських інженерів у сомбреро, у високих черевиках у штанах пляшбами, ми остаточно переконалися, що це перед нами справжні — коли не золоті, то електричні — копальні.

Після порогів і плюскоту Дніпра, після дикої природи, що оточувала нас кілька днів, ми були вражені тим рухом, що відчувався тут на Дніпрельстані.

Ось високо на горі, куди не дістануть хвилі Дніпра, будується величезний театр. Там, високо, стукотять молотки, гуркоче бляха, із тріском падають дошки. Люди, як птаці, стрибають високо в повітрі на покрівлі театру й наповнюють простір рухом і гучною працею.

Далі праворуч перед нами повстає високий будинок, весь у лісах, бинтах і дошках. Це закінчують будувати Дніпрельстанове Управління. Далі, на правому й на лівому боці Дніпра тисячі людей копають землю, тисячі коней і возів, здіймаючи неймовірну куряву, довгими нескінченними ланцюгами возять ґрунт. Гудки паровозів тривожно й настирливо вриваються в цей гамір вибухів, стуку й торохкотіння тракторів.

Пароплави, катери й човни розрізають води Дніпра, везучи в баржах каміння, пісок або ліс.

Булицями Кичкасу гуркотять грузовики, автобуси й великі трактори, запряжені у вагони на гумових шинах.

До деталей приглядатися не можна, бо тоді остаточно губишся в цьому виріві праці й руху. Нархарчівські їдальні, касарні, базар, амбулаторія, почта — все це оточено юрбами робітників, галасом і стуком.

Тут у всьому чувається могутній хід соціалізму, могутній рух уперед. Тут здійснюється електрична мрія нашого Союзу.

В цих копальнях здобувають електрику.

Дніпрельстан зворухнувся увесь південь України: тут тільки й чути розмови про нього. Розмови гострі й напружені. Безліч спіток, нарікань переплітаються зі справжнім захопленням.

Місцеві запорозькі газети віддають найбільше уваги Дніпрельстанові. Особливо гостро стежать вони за зловживаннями й за проявами бюрократизму та протекціонізму.

В газеті «Красное Запорожье» ми прочитали в одному з відчитів сміливі слова якогось робітника, що гостро виступав проти протекціонізму. Він заявив, що Дніпрельстан — це великий океан, що в нього вливається брудна, засмічена річка протекціонізму.

В цьому відношенні на Дніпрельстані, дійсно, не все гаразд. Старі спеці, що працюють на Дніпрельстані, ніяк не можуть і тут позбутися своїх старовинних звичок, але око робітника гостро стежить за ними, і всі їхні махінації рано чи пізно викривається.

Нас трохи вразив ще один момент — це абсолютна відсутність культурної роботи. Вже зовсім не говорячи про будь-яку українізацію, яка, можливо, й непотрібна, бо тут працює, за даними старшого інспектора

Дніпрельстану інженера Ковгуна, 60% українців, тут неможливо знайти українську газету, а тим більше українську книжку.

Ми вважаємо, що це є хиба, яку слід виправити нашому Держвидавунта Політосвіті.

Не зважаючи на те, що тут більшість робітників - українців, все написано тут російською мовою. Ми старанно тут шукали слова Дніпрельстан, що всім подобається своєю звучністю, але ніде його не знайшли.

Це є лише прикра зовнішність, бо Дніпрельстан є в глибинах тієї робітничої маси, що так напружено здобуває електричну енергію.

Зовнішність завше, звичайно, залежить од культурної верхушки. Верхушка на Дніпрельстані складається з інженерів та спеців.

Нам довелось познайомитися з кількома з них, коли ми їхали з Запоріжжя до Херсону.

Першою нашою сутичкою з ними було питання про українізацію. Треба було б чути всім, як ці вигодовані на радянських хлібах люди міркують про українізацію.

Українізація — це насильство. Українські селяни всі говорять російською зіпсованою мовою. Українська мова — це суржик, це вигадка петлюрівців. І, нарешті, сам старший інспектор Дніпрельстану, інженір Ковгун, заявив, що українців привезено з Галичини.

Тоді ми заявили, що коли далі логічно так міркувати, то можна дійти висновку, що малпу вигадали німці.

З другого боку, коли йде розмова про Дніпрельстан, ця публіка стає надзвичайно шовіністичною.

Вони всі обурливо заявляють: «Ми — запорожці, наші предки звідси, ми — українці, а нас звільняють з Дніпрельстану й виписують людей із Москви. Москва все захопила в свої руки й не дає нам ходу».

От вам і верхушка!.. І добре роблять, що звільняють отаких спеців, — подумали ми, — бо тоді б дійсно всі родичі запорозькі мали б нагрузки, а Дніпрельстан не посувався б ні на крок.

Такі розмови призводять до того, що навколо Дніпрельстану утворюється неприємна атмосфера спліток. Ми добре розкусили цю публіку, і всі ці розмови не зіпсували нам настрою, не зменшили нашого вражіння від великих радянських будов.

Робітникам Дніпрельстану потрібна хороша преса, їм потрібна книжка і культурна розвага.

Письменникам слід не сваритись, а працювати так, як працюють на Дніпрельстані. Курбасові слід дати кілька гастролів у театрі, що будується над Кичкасом.

Тоді, може, й специ довідаються, що українців не привезено з Галичини, а малпу вигадали не німці.

А селянство й робітництво, що напружено б'ється з природою, що провадить регулярну жорстоку війну з нею, мусить мати культурний відпочинок та культурну розвагу.

Запоріжжя, Нікопіль, Херсон, лимани і Чорне море...

Рівні береги, широкий Дніпро... Старий Дніпро останні роки котить свої повіті розвінчаною романтикою хвилі.

Перед порогами у Дніпропетровську, недалеко берега, є надзвичайно цікавий будинок, що саме тепер ремонтується. Це — колишнє купецьке зібрання (тепер буде робітничим клубом, звичайно). Ми не пам'ятаємо імени архітектора цього будинку, але ж його твір — це геніяльна сатира на тих, для кого він будував.

Величезний, трохи присадкуватий, будинок зовні суворо витриманий в стилі... банкірського бюро. Так-так — бюро, не більше. Знаєте, такого американського, що коло нього людина мимоволі здається лише придатком до рахівничої машини.

Вікна будинку великі, але ж вузесенькі. Це не вікна. Це величезні щілини, що крізь них визирає хижо на всі боки потвора-павук капіталізму, добре захищений бетонними мурами від нападу.

Байдуже. Не допомогли бетонні мури. Робітничі хвилі, ніби сміючися й жартуючи, обертають страхіття-будинок, цей пам'ятник капіталізму на Україні, у свій культосередок.

Робітничі хвилі, по той бік порогів, гарячково б'ються у вирі праці перед підніжжям велетенського пам'ятника майбутнього вільного життя всіх трудящих...

Вже опускаються в хвилі старого Дніпра перші ряжі (клітини з камінням), закладаючи першу «перемичку». З нею рівнобіжно буде друга. Тоді між ними візьмуть Дніпрові хвилі та й вичерпають без ніякої пошани до їхнього славетного минулого. І тоді на сухому дні супроти Хортиці (що то вона бачила) — та й збудують бетонний мур. Ото й буде гатка...

Тоді, поволі, підуть хвилі Дніпрові все вище, все вище, — ніби в останній бій...

Та де там — годі!... Для них уже будуть готові шлюзи...

Темної бурхливої ночі виніс нас пароплав, гойдаючи на хвилях, з лиману в море.

Прощай, старий Дніпре! На той рік, на провесні, прокинешся вже молодим Дніпром. Дніпром електричної енергії майбутнього, широкого й вільного, як це бурхливе море...